

Explaining the Indicators of the Islamic Justice Approach to Life and Its Functions in the Education

Majid Toroghi^١ , Mohammad Hassan Fayaz^٢

١. Ph.D.Department of Educational Sciences and jurisprudence of Al-Mustafa Al-Alamiyah, mail: toroghimajid@gmail.com.

٢. PhD student in the Quran and Education Sciences Al-Mustafa Al-Alamiyah, Email: hssnfz14@gmail.com.

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received ٠٩ May ٢٠٢٦

Received in revised form ٠٦
June ٢٠٢٦

Accepted ١٣ June ٢٠٢٦

Available online ١١ July ٢٠٢٦

Keywords:

Education,
Islamic Approach,
Indicator,
Justice,
Responsibility.

ABSTRACT

Objective: Explaining the Islamic justice-oriented approach in society is of great importance, because the realization of this ideal has always been one of the main aspirations and desires of concerned human beings throughout history, and it influences the improvement of all dimensions of human life. The necessity of implementing justice in human society is further emphasized by the fact that this has been one of the primary goals of the divine prophets. Therefore, it is essential to examine its indicators and functions at both the individual and societal levels. The purpose of this study is to investigate the indicators of Islamic justice-based approach in personal and social life and its function in education.

Method: Thus, using a descriptive-analytical method and drawing from Quranic and narrative sources, this research seeks to explain the characteristics of Islamic justice-orientation in order to clarify what the most important indicators of justice-orientation and its educational functions are, according to Islamic and jurisprudential sources, and how they are explained.

Results: The findings of this research indicate that the most important characteristics of the justice-oriented approach are: desirability, guidance, rule of law, and comprehensiveness. "Desirability" means that the realization of justice in society and the educational system should be regarded as a goal. From purposiveness derive guidance and rule of law; through just law, society is guided toward comfort and welfare. At the same time, justice is comprehensive and flows through various sectors of human social life. Justice is also addressed in many jurisprudential issues; establishing justice in collective worship—such as Friday prayer leaders—and implementing just rulings in society is essential. Thus, the position of justice in jurisprudence is significant, and a just perspective is necessary across different areas of jurisprudence.

Conclusion: The educational functions of justice can be explained in both individual and social dimensions. Competence in personal affairs, nurturing a committed and responsible force, and the welfare of the people in the social sphere are among the most important educational applications. In the shadow of justice, a responsible, accountable, and committed individual is raised in social affairs, and the outcome is societal comfort.

Cite this article: Majid Toroghi^١ & Mohammad Hassan. (٢٠٢٥). Explaining the Indicators of the Islamic Justice Approach to Life and Its Functions in the Education. *Educational Jurisprudence Studies*, ١٣(٢٥), ١-٢٥. <https://doi.org/10.22034/mft.2026.22902.10.2>

© Author(s) retain the copyright.

DOI: <https://doi.org/10.22034/mft.2026.22902.10.2>

Publisher: Al-Mustafa International University.

Introduction

Explanation of the justice-centered approach is one of the significant issues in Islamic society; determining its indicators, domains, and educational functions, with attention to narrative and Quranic sources, requires scientific examination and analysis. After defining the bounds of justice and its implementation, the status and position of everyone in social affairs are preserved, leading to the satisfaction of the majority and yielding positive consequences for individual and societal security and well-being.

Justice in the Islamic approach means that everything in various social dimensions is placed in its proper position and status. This definition encompasses indicators and characteristics such as goal-orientation, guidance, rule of law, and comprehensiveness. When all matters are situated in their true place, social affairs are guided purposefully and according to a specific law.

Indicators refer to the state and manner of the process of influence and meaning-making by various factors. In the simplest definition, it is a statistic that reveals the condition of one or more factors, such that within this system, it clarifies the current or desired state and their changes. Therefore, indicators express characteristics based on which the strengths, weaknesses, and distinctions of one subject from others become apparent.

Considering the various aspects and dimensions of the Islamic justice-centered approach, its most important indicators are goal-orientation, guidance, rule of law, and comprehensiveness. The goal of justice in society is to reach the desired point and equality among people. In another characteristic, considering that divine justice and the purpose of the prophets' missions are to establish equity and equality in society, it necessitates that justice be accompanied by direction and guidance to be realized in society. Another indicator is rule of law; if just law prevails in society, everyone will feel satisfied, and ultimately, individuals will be nurtured who possess balanced material and spiritual comprehensiveness. The outcome will be the development of competent, responsible, and committed individuals, which will ultimately result in social welfare.

Method

this research, using a descriptive-analytical method and inference from Quranic and narrative sources, is to analyze and examine the aforementioned indicators and their educational applications. The process and methodology are such that first, the background and conceptualization are reviewed, and then the indicators and functions are analyzed with reference to the verses of the Holy Quran, traditions, the views of Muslim scholars, and also its jurisprudential aspect. This research seeks to answer the question: What are the indicators of the justice-centered approach and its educational functions?.

Results

Justice in educational matters has a connection and influence from three directions:

-First, nurturing just individuals as agents of social institutions helps promote just behavior, appropriate policy-making, planning, and the establishment of just social laws.

-Second, it relates to the just distribution of educational resources and opportunities to develop the perceptual capacities and intellectual freedom of individuals in society, aiming to expand the movement for justice and combat all forms of oppression and tyranny. Third, it impacts the production of necessary knowledge for establishing just developmental mechanisms and creating justice-oriented structures.

The approach of a justice-centered educational system is effective in various areas of individual and social life. If this approach prevails in the educational system, competent, responsible, and accountable individuals, as well as committed individuals, will be nurtured in society, and consequently, its main application, which is collective welfare, will be achieved. Of course, the applications of the Islamic justice-centered approach are not limited to these cases and can also elucidate other attributes. Here, it has been divided into two broad domains: individual and social.

Considering the various aspects and dimensions of the Islamic justice-centered approach, its most important indicators are goal-orientation, guidance, rule of law, and comprehensiveness. The goal of justice in society is to reach the desired point and equality among people. In another characteristic, considering that divine justice and the purpose of the prophets' missions are to establish equity and equality in society, it necessitates that justice be accompanied by direction and guidance to be realized in society. Another indicator is rule of law; if just law prevails in society, everyone will feel satisfied, and ultimately, individuals will be nurtured who possess balanced material and spiritual comprehensiveness. The outcome will be the development of competent, responsible, and committed individuals, which will ultimately result in social welfare.

The aforementioned indicators show that justice-centrism is considered the foundation and basis. An educational system based on justice will eliminate the grounds for discrimination and social inequalities, which have always been challenging and problematic among people, and society will achieve progress and development in its shadow.

The most important educational functions of Islamic justice-centrism in the individual domain are the acquisition of aptitude and competence. A just educational system provides the groundwork for the competence of individuals and learners. The educational functions of Islamic justice in the social domain are commitment, responsibility, and social welfare. The educational system helps nurture committed and responsible individuals and learners, and the net result is the welfare and comfort of society. Therefore, the educational functions of Islamic justice-centrism encompass both the individual and social domains. Nurturing competent and skilled individuals is an individual matter that cultivates necessary skills and capabilities in a person. However, nurturing committed and responsible individuals is a social function, with collective welfare as its outcome.

Justice is discussed prominently in jurisprudential sources. According to some, the principle of justice in various chapters of jurisprudence, especially in social issues, is so effective that it governs all primary rulings. Therefore, in a jurisprudential view, justice holds a prominent position, as was argued in instances with reference to verses and traditions concerning this subject, and a mandatory jurisprudential ruling, at the level of obligation, was derived from them. Furthermore, the principle of justice has a wide scope in various chapters of jurisprudence, particularly in social issues, governing all primary rulings. If this emphasis and

attention in Islamic teachings are considered regarding educational matters, the outcome is a justice-centered educational system that nurtures competent and worthy individuals in the sphere of personal life and committed and responsible forces in the arena of social life, leading to social welfare.

As derived from Islamic sources and the views of Muslim scholars, justice in Islam is not a temporary tactic; rather, it is a fundamental, goal-oriented, and guiding influential element in the development and progress of Muslim society. Although elements like rationality, dignity, and the pursuit of knowledge are important in education, the foundation and basis of the Islamic educational system is justice. In the shadow of equality and parity, the ground is prepared for balanced and moderate rational understanding, honoring personality, and education. In contrast, discrimination and injustice weaken talents, monopolize knowledge for the elite, hinder general intellectual and scientific growth, and cause the disintegration of social cohesion.

The educational indicators of justice-centrism in the Islamic approach are goal-oriented and address the overarching strategic needs of Islamic society. Guidance, as a soft tool, responds to advisory needs and directs society along the path of growth. Rule of law, as a hard tool, guarantees the protection and safeguarding of social rights.

The fundamental condition for elevating the status of society through the stages of social perfection is nurturing balanced individuals, securing worldly needs and welfare, and achieving otherworldly felicity. The realization of felicity and welfare for all members of society, rich and poor, from every ethnicity and race, as well as the elevation of the cultural, scientific, and social cohesion status of society, is possible under just social conditions and equal distribution of facilities in the educational system. This is because the prominent feature of human perfection in this world is its social aspect; that is, human perfection in this world occurs significantly in conjunction with others and has a social dimension, and education is the intellectual, cultural, and operational tool for realizing the soft and hard elements of social justice.

Conclusions

In conclusion, it can be said that justice is highly important and valuable among human thinkers, but the findings of this research show that justice in the Islamic approach is more goal-oriented and possesses better organization.

تبیین شاخص‌های رویکرد عدالت‌محور اسلامی در زندگی و کارکردهای آن در تربیت

مجید طرقي^۱ و محمدحسن فیاض^۲

۱. استادیار، گروه فقه تربیتی، مجتمع فقه، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران. رایانامه: toroghimajid@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری قرآن و علوم تربیتی، جامعه المصطفی العالمیه، نویسنده مسؤل، قم، ایران. رایانامه: hssnfz68@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف: تبیین رویکرد عدالت‌محور اسلامی در جامعه از اهمیت زیادی برخوردار است؛ زیرا تحقق این امر همواره از آرزوها و خواسته‌های اصلی انسان‌های دغدغه‌مند در طول تاریخ بوده و در بهبود همه ابعاد زندگی انسان تأثیرگذار است. ضرورت اجرای عدالت در جامعه بشری از آن جهت مضاعف می‌گردد که این امر از اهداف اصلی پیامبران الهی بوده است؛ پس ضروری است که شاخص‌ها و کارکردهای آن، در حوزه فردی و اجتماعی بررسی گردد. هدف از این پژوهش بررسی شاخص‌های رویکرد عدالت‌محور اسلامی در زندگی فردی و اجتماعی و کارکردهای آن در تربیت است.

روش پژوهش: این پژوهش با استفاده از روش توصیفی تحلیلی و استنتاج از منابع قرآنی و روایی به دنبال تبیین شاخصه‌های عدالت‌محور اسلامی است تا روشن شود مهمترین شاخص‌های عدالت‌محور و کارکردهای تربیتی آن با توجه به منابع اسلامی و فقهی چیست و چگونه تبیین می‌شود.

یافته‌ها: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد مهم‌ترین ویژگی‌های رویکرد عدالت، مطلوب بودن یا هدفمندی، هدایت‌گری، قانون‌مداری و جامع‌نگریند؛ مطلوبیت به این معناست که تحقق آن در جامعه و نظام تربیتی به‌عنوان هدف تلقی گردد و از لازمه هدف‌مندی، هدایت‌گری یا جهت‌دهندگی و قانون‌مداری یا محافظت است که با قانون عادلانه، جامعه به آسایش و رفاه هدایت می‌گردد. در عین حال عدالت از جامعیت برخوردار و در بخش‌های مختلف زندگی اجتماعی انسان، ساری و جاری است. عدالت در بسیاری از مسایل فقهی نیز مطرح گردیده و احراز عدالت در عبادات جمعی مانند امامان جمعه و جماعت و اجرای احکام عادلانه در جامعه ضروری است. بدین ترتیب جایگاه عدالت در فقه نیز با اهمیت بوده و در بخش‌های مختلف فقهی، نگاه عادلانه ضروری است؛ قضاوت قاضی بین متخاصمین، رفتار عادلانه در جامعه، خانواده و مسائل تربیتی و اجتماعی از مصادیق بارز مباحث فقهی است که مکلف باید رعایت نماید.

نتیجه‌گیری: کارکردهای تربیتی عدالت در دو بعد فردی و اجتماعی قابل تبیین است؛ شایستگی در امور فردی، پرورش نیروی متعهد، مسؤلیت‌پذیر و رفاه مردم در بعد اجتماعی از مهمترین کاربردهای تربیتی است. در سایه عدالت، انسان مسؤل، پاسخگو و متعهد در امور اجتماعی تربیت می‌شود و برآیند آن آسایش جامعه است.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخچه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۲/۱۹

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۳/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۲۳

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۲۰

کلیدواژه‌ها:

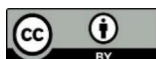
تربیت،

رویکرد اسلامی،

شاخصه،

عدالت،

مسؤولیت.

استناد: طرقي، مجید؛ فیاض، محمدحسن (۱۴۰۵). تبیین شاخص‌های رویکرد عدالت‌محور اسلامی در زندگی و کارکردهای آن در تربیت.

<https://doi.org/10.22034/mft.2026.22902.1003>

مطالعات فقه تربیتی، ۱۳ (۲۵)، ۲۰-۱.

© نویسندگان.

ناشر: جامعه المصطفی العالمیه

مقدمه

تبیین رویکرد عدالت‌محوری از مسائل حائز اهمیت در جامعه اسلامی است؛ تعیین شاخص‌ها، قلمروها و کارکردهای تربیتی آن با توجه به منابع روایی و قرآنی نیازمند بررسی و تحلیل علمی است؛ بعد از تعیین حدود عدالت و با اجرای آن، شأن و جایگاه همگان در امور اجتماعی حفظ گردیده و موجب جلب رضایت اکثریت می‌گردد و پیامدها و نتایج مثبتی در امنیت و رفاه فردی و اجتماعی جامعه خواهد داشت.

عدالت‌ورزی و رفتار عادلانه در تعلیم و تربیت همواره مورد تأکید بوده است. کوتاهی یا زیاده‌روی در جهت خاص مسایل تربیتی، یا استفاده نامناسب از عوامل و روش‌های خاص، ممکن است نتایج نامطلوبی را به دنبال داشته باشد و براساس همین اصل، برای بهره‌وری بهتر باید عدالت‌ورزی که با حد مطلوب از نتایج تناسب دارد رعایت گردد (گروهی از نویسندگان، ۱۳۹۱: ۳۰۶)؛ به عبارت دیگر نگاه تک بعدی تربیتی مانع رشد همه جانبه متربیان است و رعایت اعتدال در تمام زمینه‌های پرورشی و آموزشی به صورت هدفمندانه موجب تحصیل نتایج مطلوب است.

در منابع اسلامی رویکرد اعتدال و میانه‌روی که بر منطق عدالت استوار است، اهمیت زیادی دارد و با توجه به موضوعات مختلف و شرایط اجتماعی مطرح گردیده است. در روایتی از امام کاظم علیه السلام آمده است: «و خیر الامور اوسطها»؛ و بهترین کارها، میانه و اعتدال در آنهاست (فیض کاشانی، ۱۴۰۶ق: ج ۲۰: ۸۲۴). براساس این روایت بهترین مجرای امور در جامعه حاکمیت اصل میانه‌روی است، افراط و تفریط زندگی اشخاص را به مخاطره می‌اندازد و براین نکته اشاره دارد که عدالت‌ورزی در تمام مسائل و ابعاد زندگی انسان مطلوب شارع است و از نظر فقهی عمل راجح به شمار می‌آید. اموری که در این روایت مطرح شده عام است و شامل تمام مسایل زندگی انسان در ابعاد مختلف می‌گردد؛ اگر در مسایل اجتماعی و به‌ویژه در نظام تربیتی رویکرد عادلانه حاکم باشد زمینه تربیت افراد از نظر دانشی و باورها به صورت معتدل فراهم می‌شود؛ علاوه بر این در سطح رفتارهای اجتماعی نیز رفتار عادلانه خواهند داشت. قرآن کریم در همین ارتباط می‌فرماید: «وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا»؛ و این گونه شما را امتی میانه و معتدل قرار دادیم (بقره، ۱۴۳).

براساس دیدگاه مفسران، کلمه «وسط» به معنای چیز است که میانه دو طرف قرار گرفته باشد، نه جزو آن طرف باشد، نه جزو این طرف، و امت اسلام نسبت به اهل کتاب و مشرکین، همین وضع را دارند، برای اینکه یک دسته از مشرکین و وثنی‌ها تنها جانب مادیت را گرفته و جز زندگی دنیا و استکمال جنبه مادیت خود، و به کمال رساندن لذتها، و زخارف و زینت دنیا چیز دیگری نمی‌خواهند، نه امید برانگیختن در عالم دیگری دارند، نه احتمال حساب و نشوری می‌دهند و نه کمترین اعتنایی به فضائل معنوی و روحی دارند. بعضی دیگر از مردم، تنها جانب روح را تقویت نموده، جز به ترک دنیا و رهبانیت دعوت نمی‌کنند، آن‌ها تنها دعوتشان اینست که بشر کمالات جسمی و مادی را که خدا در مظاهر این نشئه مادی ظهورش داده، ترک بگویند؛ ترک مادیات، ابزار مهمی برای رسیدن به هدفی است که خدا انسان را بخاطر آن آفریده است. آنها در واقع برای رسیدن به هدف، وسیله هدف الهی را نیز ابطال کرده‌اند، خلاصه یک دسته نتیجه را باطل کرده و فقط به وسیله و ابزار چسبیده‌اند و یک دسته دیگر با کوبیدن و ابطال سبب نتیجه را هم ابطال کرده‌اند.

اما خداوند امت اسلام را امتی وسط قرار داد، یعنی برای آنان دینی قرار داد، که متدینین به آن دین را بسوی راه وسط و میانه هدایت می‌کند، راهی که نه افراط دارد، و نه تفریط را، بلکه راهی که هر دو طرف را تقویت می‌کند، هم جانب جسم را، و هم جانب روح را البته بطوری که در تقویت جسم از جانب روح عقب نمانند، و در تقویت روح از جانب جسم عقب نمانند، بلکه میان هر دو فضیلت جمع کرده است. این روش مانند همه آنچه که اسلام بدان دعوت نموده، بر طبق فطرت و ناموس خلقت بشر است، زیرا انسان دارای دو جنبه است، یکی جسم، و یکی روح، نه جسم تنها است، و نه روح تنها، و در نتیجه اگر بخواهد به سعادت زندگی برسد، به هر دو کمال، و هر دو سعادت نیازمند است، هم مادی و هم معنوی (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۱/۴۸۲). منطق وسط‌گرایی همان عدالت‌محوری است که هرچیزی را باید در جای خودش قرار داد و از سویی به کارگیری واژه «خیر» در آیه به

این نکته اشاره دارد که هر عملی بر محور عدالت بچرخد، از منظر شارع خیر و مطلوب به شمار می‌آید. بنابراین رویکرد عدالت‌محوری حوزه وسیع از زندگی انسانی را شامل می‌شود و از منظر فقهی نیز به گونه‌ای در نزد فقها تحلیل و تبیین گردیده است که در اکثر مباحث فقهی و بخصوص در بحث قضاوت، فقه الاجتماع و استنباط نظام و مکتب اسلامی توجه به آن ضروری است؛ اگر فتوا و استنباط حکمی با عدالت سازگار نباشد معلوم می‌شود که با اهداف کلی شریعت تعارض دارد (الهی خراسانی، ۱۳۹۲: ۳۳). بدین ترتیب جایگاه عدالت در فقه نیز با اهمیت بوده و در بخش‌های مختلف فقهی، نگاه عادلانه ضروری است؛ قضاوت قاضی بین متخاصمین، رفتار عادلانه در جامعه، خانواده و مسائل تربیتی و اجتماعی از مصادیق بارز مباحث فقهی است که مکلف باید رعایت نماید.

باتوجه به جنبه‌ها و ابعاد مختلف رویکرد عدالت‌محوری اسلامی، مهمترین شاخصه‌های این رویکرد، هدفمندی، هدایت‌گری، قانون‌مداری و جامع‌نگریند؛ هدف از عدالت در جامعه رسیدن به نقطه مطلوب و برابری مردم است و در ویژگی دیگر، با توجه به اینکه عدالت الهی و هدف از بعثت پیامبران اقامه قسط و تساوی در جامعه است، اقتضا می‌کند که همراه عدالت جهت‌دهندگی و هدایت‌گری هم باشد تا عدالت در جامعه تحقق پیدا کند. شاخصه دیگر، قانون‌مداری است؛ اگر قانون عادلانه در جامعه حاکم باشد همگان احساس رضایت خواهند نمود و در نهایت افرادی تربیت می‌شوند که از جامع‌نگری مادی و معنوی به‌صورت عادلانه برخوردارند. برونداد آن، پرورش افراد شایسته، مسئولیت‌پذیر و متعهد خواهند بود که در نهایت رفاهی اجتماعی حاصل می‌گردد. فرایند و روش کار این گونه است که ابتدا پیشینه، روش پژوهش، و مفهوم‌شناسی بررسی گردیده و آنگاه به یافته‌ها؛ یعنی شاخص‌ها و کارکردها با توجه به آیات قرآن کریم، روایات و دیدگاه اندیشمندان مسلمان و نیز جنبه فقهی آن مورد تحلیل قرار گرفته است و در صدد پاسخ به این پرسش است که شاخص‌های رویکرد عدالت‌محور و کارکردهای تربیتی آن کدامند؟

پیشینه پژوهش

موضوع عدالت و تربیت به صورت کلی و عمومی از سابقه طولانی به درازای عمر بشر برخوردار بوده و از جنبه‌های مختلف مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. از منظر تاریخی عدالت‌خواهی جریانی است که در همه جوامع و در نزد اندیشمندان مختلف به گونه‌های متفاوت تفسیر و معنا شده است. با این همه، تحلیل و برداشت از آن متفاوت بوده و گاهی قلمرو آن را قرارداد اجتماعی یا انصاف محدود می‌کند؛ به تعبیری، جامعه سامان‌یافته جامعه‌ای است که در آن همگان اصول یکسانی از عدالت را بپذیرند و می‌دانند که دیگران نیز این اصول را قبول دارند و نهادهای اجتماعی بنیادین عموماً این اصول را محترم می‌شمارند. (رالز، ۱۳۹۳: ۴۵). عدالت به هر شکلی تحلیل شود مهم این است که در طول تاریخ اندیشمندان مسلمان و غیر مسلمان دنبال تعریف و اعمال آن در جامعه بوده و کتاب‌های زیادی در این رابطه تدوین نموده‌اند و این امر نشانه آن است که رسیدن به عدالت یکی از خواسته‌های اصلی بشر بوده و هرچند در خصوص این موضوع منبع مستقلی تدوین و تألیف نشده است.

به‌عنوان نمونه عدل الهی شهید مطهری (۱۳۷۲) مباحث خوبی را در باره عدالت تبیین نموده است. قاعده فقهی عدالت، اثر علی الهی خراسانی (۱۳۹۲) است، با تقریظ آیت الله سید محمد مهدی موسوی خلخالی یکی از منابع دیگر در باره شریعت و عدالت در بخش‌های با عنوان‌های مختلف تدوین شده از جمله عدالت را به مثابه مقصد و هدف شریعت مورد بررسی قرار داده است و براساس آن می‌توان یک شاخصه استنباط نمود اما به شاخصه‌های بیشتر و اثرات تربیتی آن نپرداخته است. کتاب پیشرفت عدالت‌محور: شاخص‌ها، راهبردها و الزامات، در سال ۱۳۹۷ علی ذوعلم تألیف نموده است. عدالت اجتماعی از دیدگاه امام علی علیه السلام: راهکارهای تحقق عدالت، توسط سید ابوالحسن موسوی در سال ۱۳۸۷ تدوین شده و به چاپ رسیده است. محتوای آن‌ها به صوت کلی ارتباط با موضوع دارد اما به صورت خاص ارتباط ندارد.

هم‌چنین منابع تربیتی و فقهی زیادی وجود دارد (مانند کتاب‌های فقه تربیتی آیت الله اعرافی و...) که به صورت کلی با برخی از موضوعات این پژوهش ارتباط دارد، اما بیشتر جنبه تربیتی و فقهی آن برجسته است و شاخص‌های رویکرد عدالت‌محور اسلامی و کارکردهای تربیتی آن را تبیین نکرده است.

بدین ترتیب سابقه این پژوهش از دو منظر قابل بررسی است؛

الف. پیشینه عام و نظری؛ برخی از مسائل و موضوعات چنانکه به برخی از منابع اشاره گردید، می‌توانند با پژوهش حاضر هرچند به صورت کلی و غیرمستقیم ارتباط داشته باشد؛ از این زاویه تمام موضوعات علمی به نحوی ارتباط دارد و کسی نمی‌تواند این گونه ارتباط معنای را در مسائل علوم مختلف منفک کند. دلیل اینکه پیشینه رویکرد عدالت محوری بیشتر مورد توجه قرار گرفته این است که مؤلفه اصلی موضوع پژوهش تبیین شاخص‌های عدالت است.

ب. پیشینه خاص و تجربی؛ این نوع پژوهش‌ها نشان می‌دهد که چه پژوهش‌های در این ارتباط انجام شده تمایز و تشابه آن چیست؟ در هر پژوهشی آن چه اهمیت دارد پیشینه خاص است؛ زیرا ارتباط مستقیم با موضوع دارد؛ اگر تحقیقی صورت گرفته باشد چه ضرورتی دارد دوباره پژوهش جدیدی انجام شود مگر اینکه تکمیل و یا توسعه موضوعات قبلی باشد. در هر صورت پژوهش‌های انجام شده نشان می‌دهد که تحقیق خاصی در «تبیین شاخص‌های رویکرد عدالت محوراسلامی در زندگی و کارکردهای آن در تربیت» انجام نشده و یا حداقل پژوهشگر نتوانسته است چنین موضوعی را بیابد.

روش پژوهش

این پژوهش با استفاده از روش توصیفی تحلیلی و استنتاج از منابع قرآنی و روایی، به تحلیل و بررسی یافته‌های پژوهش پرداخته است؛ یعنی شاخص‌های عدالت‌محور اسلامی در زندگی و نیز کاربردهای تربیتی آن، مورد توصیف و تحلیل قرار گرفته و آن‌گاه به استنباط و استخراج آیات قرآن کریم و روایات پرداخته است.

بدین ترتیب در پژوهش توصیفی ابتدا پدیده‌های تحقیق براساس آن‌چه هست مورد مطالعه قرار گرفته و تعریف می‌گردد و آنگاه با تحلیل و بررسی بین این موضوعات به ارزیابی می‌پردازد تا از این طریق نتیجه مورد نظر به دست آید. در روش تحلیلی مفاهیم به صورت تحلیلی مورد بررسی قرار می‌گیرد تا مؤلفه‌های معنایی یک مفهوم به دست آمده و ارتباط میان این عناصر با سایر مفاهیم مرتبط و در نهایت روابط میان کل یک مفهوم، مورد تحقیق و کاوش قرار گیرد.

بخشی بزرگی از مسائل تعلیم و تربیت اسلامی مفهومی‌اند و باید مشخص شود چه عناصر و روابط معنایی بین آن‌ها وجود دارد و از این طریق زمینه انسجام موضوعی فراهم می‌آید و در عین حال زمینه نقد و بررسی آن مهیا می‌گردد. فنون مختلفی در این روش مورد توجه مفسران و تحلیلگران منابع قرآنی و اسلامی قرار گرفته‌اند (باقری، ۱۳۸۹: ۳۶)؛ یعنی پژوهشگران و محققان تحلیلی تلاش می‌کنند با استفاده از ارتباط معنایی، تضادها، مترادفات و سایر مقوله‌ها ارتباط بین مفهوم کلمات را بیابند و تحلیل درستی از یک واژه را انجام دهند و مقصود یک موضوع را بیابند. بنابراین مهمترین بحث در اینجا استنباط یا کشف از منابع علمی و اسلامی است که بعد از بررسی نظرات مفسران قرآنی و روایی به نتیجه مورد نظر نایل آمده است.

مفاهیم

مفهوم‌شناسی (عدالت و شاخص‌ها)

هدف از مفهوم‌شناسی واژه‌های عدالت و شاخصه‌ها، معنای لغوی و ریشه‌های هم معنای آن‌ها نیست بلکه تعریف کلی و عملیاتی است که براساس ویژگی‌ها و خصوصیات تبیین می‌گردد.

عدالت در رویکرد اسلامی به این معناست که همه چیز در ابعاد مختلف اجتماعی، در جایگاه و شأن خود قرار داشته باشد؛ امیرالمؤمنین علیه السلام می‌فرماید: «الْعَدْلُ يَضَعُ الْأُمُورَ مَوَاضِعَهَا»؛ عدالت هر چیزی را در جای خود می‌نهد (نهج البلاغه، حکمت، ۴۳۷). این تعریف، شاخصه‌ها و خصوصیات هدفمندی، هدایت‌گری، قانونمداری و شمولیت را در بردارد؛ وقتی همه امور در جایگاه واقعی خود قرار داشته باشد، امور اجتماعی به صورت هدفمند و با قانون مشخصی هدایت می‌گردد.

شاخص‌ها به وضعیت و چگونگی فرایند تأثیر و معنابخشی عوامل مختلف اشاره دارد. در ساده‌ترین تعریف، آماره‌ای است که وضعیت یک یا چند عامل را آشکار می‌کند؛ به گونه‌ای که در این سیستم وضعیت موجود یا مطلوب و تغییرات آن‌ها را آشکار سازد

(بازرگان، ۱۳۹۱: ۳۹-۳۸). بنابراین شاخص‌ها، ویژگی‌هایی را بیان می‌کند که براساس آن نقاط قوت، ضعف و تمایز یک موضوع از موضوعات دیگر آشکار می‌گردد.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش در سطح کلان شاخص‌ها و کارکردهای تربیت رویکرد عدالت‌محور اسلامی تحلیل گردیده است. به نظر می‌رسد بهترین الگوی مؤثر در جامعه، عدالت است و شاخصه‌ها و خصوصیتی که دارد بسیار مناسب است تا در رأس امور جامعه و به‌ویژه در نظام فقهی و تربیتی به عنوان امر زیربنای قرار گیرد.

عدالت در مسایل تربیتی از سه جهت ارتباط و تأثیر دارد؛ نخست اینکه پرورش افراد عادل به عنوان کارگزاران نهادهای اجتماعی به رواج رفتار عادلانه و به سیاستگذاری مناسب، برنامه‌ریزی و وضع قوانین عادلانه اجتماعی کمک می‌کند. دوم از جهت توزیع عادلانه منابع و فرصت‌های آموزشی به منظور توسعه ظرفیت‌های ادراکی و آزادی عقلائی افراد جامعه و به قصد گسترش جریان عدالتخواهی و مبارزه با انواع ظلم و ستم ارتباط پیدا می‌کند. سوم از جهت تولید دانش‌های لازم برای برپای سازوکارهای عادلانه توسعه و ایجاد ساختارهای عدالت‌محور تأثیر دارد (علم‌الهدی، ۱۳۹۱: ۴۷۸). یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که شاخص‌های عدالت‌محور اسلامی و نیز کاربردهای تربیتی آن در منابع اسلامی بسیار با اهمیت مطرح گردیده و در زندگی اجتماعی انسان‌ها تأثیر اساسی دارد. در ادامه این موضوعات مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

شاخص‌های عدالت‌محور اسلامی

هدف‌مندی، هدایت‌گری، قانون‌مداری عادلانه و جامع‌نگری، مهم‌ترین شاخص‌ها در رویکرد عدالت‌محور اسلامی است. این شاخص‌ها رویکردی را که ناظر بر مسایل زندگی انسانی است تبیین می‌کنند؛ براین اساس ویژگی‌های زیر را می‌توان در این رویکرد مطرح نمود.

۱. هدف‌مندی عدالت‌محوری (مطلوبیت)

براساس منابع دینی و اسلامی مناسب است که عدالت به عنوان هدف در نظام تربیتی قلمداد گردد؛ یعنی عدالت به گونه‌ای تحلیل و تبیین گردد که داشتن روحیه برابری برای همه فراگیران نظام آموزشی در جامعه، مطلوب و ایده‌آل به حساب آید؛ پس تحقق آن در جامعه به عنوان هدف اجتماعی تلقی می‌گردد. چنانکه در قرآن کریم آمده است (حدید: ۲۵) پیامبر اسلام برای تحقق عدالت مبعوث به رسالت گردیده است.

براساس رویکرد اسلامی سه منطق در عدالت مطرح است؛ یکی به عنوان هدف اصلی بعثت انبیاء است، براساس این منطق هدف برقراری برابری در میان مردم و در واقع زندگی سعادت‌مندانه آن‌ها در همین دنیاست، معرفت و ایمان به خدا و معاد مقدمه است، زیرا تساوی برقرار نمی‌شود مگر اینکه مردم به خدای خود ایمان آورده و آشنا شوند. دوم برعکس صورت قبلی است؛ یعنی تقرب و عبادت به خدا هدف اصلی و عدالت هدف ثانوی است؛ برای اینکه بشر در این دنیا بتواند به معنویت واصل شود باید در دنیا زندگی کند و زندگی در پرتو عدالت امکان پذیر خواهد بود. سوم اینکه ضرورت ندارد که هدف بعثت پیامبر اسلام یکی باشد ممکن است پیامبران دو هدف داشته باشند و هیچ‌کدام مقدمه دیگری نباشد؛ ایمان به خدا حلقه ارتباطی بین بشر و خدا باشد و دیگری اینکه تساوی در میان بشر برقرار گردد و هردو اصالت دارند (مطهری، ۱۳۷۰: ۸۲-۸۱). در هر صورت عدالت به عنوان یک هدف در رویکرد اسلامی مطرح است، زیرا برابری یکی از اهداف انبیای الهی و نیز از خواسته‌های اصلی بشر بوده است.

عدالت در مباحث استنباط فقهی و احکام مبتلا به و مورد نیاز انسان نیز به عنوان مقصد قرار می‌گیرد و از آن می‌توان برای استنباط نظام و حکم شرعی موضوع خاص در رهیافت شریعت سود جست و به عنوان یکی از اهداف کلی شریعت واقع شود (الهی خراسانی، ۱۳۹۲: ۳۲). مبانی اصلی عدالت به عنوان مقصد اصلی شریعت این آیه مبارکه است: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ الْإِحْسَانِ» (نحل، ۹). در این آیه که به تحقق عدالت امر شده، مطلوبیت این عمل را در حد یک رفتار الزامی نزد شارع بیان می‌کند

و در حقیقت مقاصد و چارچوب آن گسترده و دایره وسیع زندگی افراد را شامل می‌شود و هدف از آن در مسایل فقهی و تربیتی کشف احکام عادلانه و رسیدن به تساوی و برابری اجتماعی است.

از سوی دیگر، تکامل معنوی براساس اهداف انسانی اسلامی یک امر بنیادی به حساب می‌آید و لازمه رسیدن به معنویات تحقق قسط و عدل در تمام اجزا و عناصر جامعه و فراهم شدن وسایل و امکانات پیشرفته برای همه افراد است. هرگاه تمام مردم سهم خود را از امکانات آموزشی، تسهیلات، تغذیه، مسکن، رفع تبعیض و سایر عناصر ضروری جامعه پیشرفته و توسعه‌یافته به‌دست آورند برابری اجتماعی تحقق خواهد پذیرفت (حسینی، ۱۳۹۴: ۱۷۸). بنابراین از آنجا که هدفمندی در رویکرد عدالت‌محوری و به‌خصوص در نظام تربیتی در تعیین راهبردهای کلان و خرد نظام آموزشی برای برخوردار ساختن افراد از ظرفیت‌های آموزشی به نحو یکسان مؤثر است یک امر ضروری و ارزشی است؛ وقتی عدالت محوری یکی از اهداف مهم و مطلوب نظام تربیتی قلمداد گردد؛ فراگیران در فضایی عادلانه پرورش می‌یابند و ارزش عدالت را درک می‌کنند، آنگاه برونداد آن افراد عادل در مسایل تربیتی، فقهی و اجتماعی خواهند بود.

۲. هدایت‌گری عدالت‌محوری (جهت دهنده)

یکی از شاخصه‌های عدالت‌محور اسلامی هدایت‌گری و جهت دهنده‌گی است؛ اگر این امر در میان مردم حاکم گردد جامعه به سمت رفاه و آسایش جمعی جهت داده و هدایت می‌شود، زیرا حقوق مردم در سایه برابری تأمین گردیده و با رضایت، زندگی می‌کنند. به این اعتبار است که با تحقق عدالت اجتماعی هدایت‌گری نیز صورت می‌پذیرد و به‌نحوی در درون آن جهت دهنده‌گی و هدایت‌گری نهفته است.

آموزش و پرورش می‌تواند جنبه‌های گوناگون عدالت را به یکدیگر پیوند دهد و میان عدالت در معنای هستی‌شناختی با عدالت در معنای فقهی و اخلاقی و مفهوم عدالت اجتماعی ارتباط برقرار کند؛ زیرا اقتضای عدالت الهی در موجودی که به او حیات تکامل‌پذیر بخشیده و او را از نعمت آزادی و انتخاب برخوردار ساخته این است که او را هدایت کند و برایش راهنمایی از جنس خودش بفرستد تا او را به مقتضای امکانات و استعدادهایش تربیت کنند (علم‌الهدی، ۱۳۹۱: ۴۸۱).

در قرآن کریم بر رابطه بین هدایت و عدالت تصریح شده است «وَمَنْ يَأْمُرْ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (نحل، ۷۶). توصیف کسی که به عدالت دستور میدهد و این آیه شریفه اولاً بیانگر آن است که امر به عدالت از قبیل امر مردم به نیکی نیست، که شخص به دیگران امر کند در حالی که خودش را فراموش نموده باشد؛ بلکه مشی‌آمر به عدالت، در احوال و افعال خودش بر صراط مستقیم است؛ پس به عدالتی که دستور می‌دهد عمل میکند؛ دوماً امر به عدالت به خود شخص وابسته نیست، بلکه شخص نیز در درون خودش بر صراط مستقیم است؛ پس برای دیگران نیز همین را دوست داشته، به آن‌ها دستور می‌دهد ملتزم به راه میانه باشند و از حاشیه‌های افراط و تفریط دوری کنند (طباطبایی، ۱۴۱۷ق: ۳۰/۱۲). حکم مستفاد از آیه شریفه این است که فرد هم خود رفتار عادلانه داشته باشد و هم دیگران را به این نوع عمل، فرمان دهد که در این صورت عدالت‌ورزی، هدایت‌گری را دنبال دارد و رفتاری در چارچوب این الگو قرار گیرد مطلوب شارع خواهد بود.

تحقق هدایت و فعلیت عدالت در گرو رفتارهای متناسب اعضای جامعه و در قالب عمل به محتوا، هدایت و پیروی از راهنمایان شکل می‌گیرد. از این رو رفتار عادلانه در چارچوب پایبندی‌های فقهی، اخلاقی و التزام به اوامر دینی دسته‌بندی می‌شود. نکته مهم این است که با اجرای برابری، حقوق افراد در دستیابی به هدایت و تأمین عوامل و رفع موانع موكول می‌شود؛ زیرا هدایت و تربیت، اساسی‌ترین حق از حقوق بشر هستند که استیفای آن‌ها، علاوه بر جهت‌دار کردن گزینش‌ها و انتخاب‌ها، صورت‌بندی هویت مطلوب را نیز می‌سازد. از این رو معلوم می‌شود که فقه، عدالت، هدایت و تربیت از همدیگر منفک نیستند، زیرا از یک سو عدالت به معنای استیفای حقوق اساسی است و تربیت اساسی‌ترین حق به شمار می‌رود و از سوی دیگر، تربیت از طریق شکوفاسازی استعدادها و توسعه آزادی‌های فردی و اجتماعی و همچنین امکانات و دستیابی آن‌ها به کمالات، به عدالت تحقق می‌بخشد (علم‌الهدی، ۱۳۹۱: ۴۸۳-۴۸۱) و فقه نیز رفتار مکلفان را از نظر الزامی و غیر الزامی تبیین می‌کند. با ارتباطی که این موضوعات باهم دارند یک رابطه حق تربیت و هدایت برای افراد جامعه ترسیم می‌گردد؛ زیرا فقه زمینه ساز

سعادت و رستگاری فرد گردیده و هدف از آن تربیت انسان در جنبه رفتارهای فقهی روزمره است و بدین لحاظ احکام فقهی تربیتی مورد توجه فقهاء قرار گرفته است (بناری، ۱۳۸۳: ۱۷۱) و چنین فرایندی در نظام آموزشی عادلانه تحقق می‌یابد؛ به عبارت دیگر پرورش فرزندان جامعه زمانی به سمت هدایت‌گری و شکوفاسازی استعدادهای آنان هدایت می‌شود که سیستم آموزشی عادلانه وجود داشته باشد و در یک فرایند چند جانبه؛ یعنی عدالت آموزشی و تربیت مناسب، ذیل هدایت فراگیران جامعه تحقق پیدا خواهد نمود؛ به بیان دیگر هدایت در کنار تربیت از حقوقی است که با عدالت رابطه متقابل دارد؛ هدایت و تربیت در چارچوب عدالت در آفرینش تعریف می‌شود و برآیند هدایت و تربیت، جامعه سالم و رفاه عمومی خواهد بود که از اهداف توسعه و پیشرفت اجتماعی است. بنابراین عدالت در ارائه الگوی نظام آموزشی جنبه هدایت‌گری دارد و افراد به سمت و سوی صراط مستقیم در آینده جامعه هدایت می‌شوند.

۳. قانون‌مداری عدالت‌محوری (محافظت و صیانت)

این شاخصه مبتنی بر ایده‌های قانون‌مداری، حق و تکلیف در جامعه است و در حقیقت نوعی محافظت و صیانت اجتماعی به شمار می‌آید؛ وقتی عدالت در جامعه حاکم باشد قانون و مقررات عادلانه به عنوان یک تکلیف در بخش‌های وسیع اجتماعی وضع می‌گردد و مهم‌ترین آن مسأله تعلیم و تربیت فرزندان جامعه است که در کنار هدمندی و هدایت‌گری، قانون‌مند می‌شود؛ ازاین رو، مربیان تربیتی باید برخورد عادلانه با همه متربیان و در همه زمینه‌ها داشته باشد و هرگونه فرصت امکان آموزشی را به صورت عادلانه بین فراگیران توزیع نماید. علاوه بر پرورش روحیه عدالت‌خواهی و رعایت آن در نظام آموزشی، رفتارهای عادلانه مربیان، اولیای مدارس، معلمان، ارزیابی عادلانه فعالیت‌های آموزشی شاگردان، تصمیم‌گیری‌های عادلانه نظام آموزشی با تخلفات دانش‌آموزی و زمینه‌های لازم به منظور مشارکت برابر فراگیران در فعالیت‌های مدرسه اهمیت خاصی دارد (جاویدی کلاته جعفرآبادی، ۱۳۸۸: ۱۴۵). قانون و مقررات در جامعه و به‌خصوص در نظام آموزشی به گونه‌ای وضع گردد که از پشتوانه عدالت و تساوی حقوقی برخوردار باشد. اگر مقررات آموزشی عادلانه باشد رفتار تبعیض‌آمیز در میان متصدیان امور نظام آموزشی صورت نخواهد گرفت و شاگردانی تربیت خواهند یافت که احساس حقارت و نابرابری در وجود آنان شکل نخواهند گرفت.

«لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ» (حدید، ۲۵) قرآن کریم در این آیه می‌فرماید: «ما رسولان خود را با دلایل روشن فرستادیم، و با آن‌ها کتاب (آسمانی) و میزان (شناسایی حق از باطل و قوانین عادلانه) نازل کردیم تا مردم قیام به عدالت کنند و آهن را نازل کردیم که در آن نیروی شدید و منفعتی برای مردم است، تا خداوند بداند چه کسی او و رسولانش را یاری می‌کند بی‌آنکه او را ببینند خداوند قوی و شکست‌ناپذیر است»؛ در اینجا سخن از قوانین و میزان الهی است که در قرآن کریم آمده و به عنوان قانون تربیتی مدون همراه با میزان به منظور تحقق عدالت اجتماعی مطرح است؛ زیرا با تعبیر «لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» که گزاره اخبار در مقام انشاء است بر وجوب و ضرورت برپایی عدالت در زندگی بشر دلالت دارد.

بنابراین اگر قانون روشن که حدود و موازین را به دقت معین نموده باشد زمینه‌ساز تحقق عدالت در جامعه و به‌ویژه در نظام تعلیم و تربیت است و در نتیجه آن همه دست‌اندرکاران احساس رضایت خواهند نمود؛ ممکن است این مسأله مطرح گردد که گاهی اجرای قانون عادلانه در جامعه موجب سختگیری بر برخی افراد خواهد شد؛ چنین افرادی ممکن است از اجرای عدالت ناخشنود شوند؛ پس اجرای عدالت بطور مطلق مطلوب عموم نیست. در پاسخ به این اشکال میتوان چنین گفت اعمال قانون برای متخلفان از پشتوانه قانون برابری برخوردار است چرا که آنان می‌دانند که تنبیه و مجازات صورت گرفته نسبت به فرد خاطی به‌واسطه تخلفی است که انجام داده است و تضییع حقوق و تجاوز ناشی از بی‌عدالتی و ظلم نیست در نتیجه تن به اجرای قانون دادن تأمین‌کننده منافع اکثریت است.

۴. جامع‌نگری عدالت‌محوری (جامعیت و تمامیت)

یکی از شاخصه‌های عدالت‌محور اسلامی تمامیت و جامعیت است؛ قلمرو عدالت‌محوری نه تنها به قوانین، نهادها، و نظام‌های اجتماعی است بلکه انواع کنش‌های خاص تصمیم‌ها، قضاوت‌ها را در بر می‌گیرد و نیز در مورد اشخاص و گرایش‌های آن‌ها کاربرد دارد. امام علی علیه السلام آن‌جای که جود را با عدالت مقایسه می‌کند عدل را از جود برتری می‌دهد؛ زیرا عدالت تدبیر عمومی مردم است، در حالی که بخشش گروه خاصی را شامل می‌شود، پس عدالت برتری دارد (نهج‌البلاغه، حکمت ۴۳۷). این برتری در ادبیات فقه همان رجحان و مطلوبیت یک عمل نزد شارع است که با دلالت التزامی از این گزاره توصیفی قابل استنباط است.

عدالت به لحاظ جامعیت در تأمین عموم نیازها و کمک به ایجاد توازن در رفع نیازهای گوناگون می‌تواند تعادل اجتماع را حفظ کند و همه را راضی نگهدارد و سلامت روحی و جسمی بر پیکر اجتماع بدهد عدالت است. ظلم، جور و تبعیض قادر نیست روح ستمگر را راضی نگهدارد تا چه رسد به ستم‌دیدگان و پایمال شدگان؛ عدالت شاهراه بزرگی است برای عموم مردم که می‌توانند از آن عبور نموده و همه به رضایت و مقصد برسند؛ اما ظلم حتی خود ظالم را نیز آرام نخواهد گذاشت و اگر از مرز عدالت عبور کند و آن را مراعات نکند و به مقتضای طبیعت و شهوت قدرت و رسیدن به مال و متاع دنیا تشنه‌تر خواهد گشت و بیشتر احساس نارضایتی خواهد نمود (مطهری، ۱۳۷۰: ۱۱۴-۱۱۲).

قانون در صورتی می‌تواند به نتیجه مطلوب برسد که مانند یک سیستم منظم و مرتبط، همه ابعاد را شامل شود؛ چنین چیزی ذیل عدالت قابل تحقق است (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۲: ۱/ ۳۹۹). بر همین اساس به لحاظ قدمت، عدالت‌خواهی نیاز فطری و آرمانی مشترک همه انسان‌ها در طول تاریخ بوده و شعار عدالت در هر نهضت و انقلابی طنین انداز بوده است (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۲: ۱/ ۳۹۸). بنابراین عدالت به صورت یک آرمان مشترک فطری و جمعی مطرح است و از منظر اسلام نیز با توجه به آیات و منابع اسلامی، قلمرو وسیع و همه جانبه را دربر می‌گیرد.

عدالت‌محوری در رویکرد اسلامی مبنای تمام امور است و هیچ مسأله‌ای بر آن مقدم نیست چنانکه امام علی علیه السلام می‌فرماید: «الْعَدْلُ أَسَاسُ بِهِ قِوَامُ الْعَالَمِ» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۷۵/ ۸۳)؛ نظام آفرینش بر اساس عدل و میزان بنا نهاده شده است؛ پس نظام امور مردم در امروز و نیز مسیر جامعه اسلامی در پیشرفت باید مبتنی بر عدالت تحقق پیدا کند. بررسی فقهی نیز نشان می‌دهد هر آن‌چه در زندگی افراد مورد نیاز است باید پی‌جویی نمود و برای مکلفان ضروری و لازم است که انجام دهند؛ اگر مکلف دنبال موضوعات مبتلا به و مورد نیاز خویش نباشد ضرر و زیان متوجه او خواهد شد و از باب دفع ضرر محتمل نیازمندی‌های اساسی واجب است تا فراگیران یاد بگیرند و مورد خسران واقع نشوند (اعرافی، ۱۳۹۱: ۲/ ۲۰۳)؛ لذا است که تربیت افراد عادل یکی نیازهای جامعه است.

رویکرد عدالت‌محوری از جهاتی با دیگر رویکردها تفاوت دارد؛ از نگاه معرفت‌شناختی اصالت بر فقه، شریعت و برابری است؛ نه حاکمیت تفکر مادی و اصالت لذت و ثروت صرف در مقابل توزیع عادلانه منابع ملی؛ از این منظر معنویت و انسان دو ساحتی و ترکیب یافته از روح و جسم، صراحت در برائت ظلم و ظالمین، رشد همه جانبه جامعه بشری، تکریم و ترویج علم و علم‌آموزی، آزادی، عزت و رفاه عمومی از مهم‌ترین شاخص‌های نظام تربیتی عدالت‌محور به حساب می‌آید (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۲: ۶۳۸-۶۳۹). قرآن کریم درباره توجه به فقرا در اموال می‌فرماید: «كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةٌ بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ»؛ تا این اموال شما بین ثروتمندان دست به‌دست نگردد (حشر، ۷). «دولة» به نصب و رفع هر دو قرائت شده است، نصب به این معنی که «فی» در میان ثروتمندان دست به دست نگردد تا با آن گرفتار تکاثر و مال بسیار شوند، یا به این معنی که «فی» متداول رؤسا و دولتمردان شما نشود که هرطور بخواهند در آن عمل کنند چنانکه در جاهلیت رایج بود (طبرسی، ۱۳۷۷: ۶/ ۲۷۹). آیاتی دیگری نیز در این ارتباط وجود دارد و در مجموع می‌توان گفت که خداوند در هیچ موردی بر بندگان سخت نگرفته است و اعتدال همه جانبه در سراسر زندگی انسان موجب رشد و توسعه و در نهایت خوشبختی و سعادت انسان می‌شود (رجیبیان و دیگران، ۱۳۸۹: ۴۵).

چنانکه در این رویکرد مشاهده می‌شود الگوی اسلامی عدالت‌محور در جامعه از جامعیت برخوردار است؛ سرمایه‌های مادی افراد محترم است اما سهمی نیز برای همگان در نظر گرفته شده است از سوی دیگر، نگاه مادی‌نگر صرف باید اصلاح شود و اموری که مبتنی بر مسایل غیبی و معنوی است نیز باید مدنظر قرار داد؛ پس عدالت تنها مبتنی بر صرف قراردادهای اجتماعی و مدیریت مبتنی بر روابط مادی انسان ترسیم نمی‌شود؛ بلکه در کنار توجه به مادیات، برقراری عدالت و معنویت به منظور برآوردن نیازهای بشر مهم است و باید در راستای تحقق آن اهتمام ورزید.

کارکردهای رویکرد الگوی عدالت‌محور اسلامی در تربیت

رویکرد نظام آموزشی عدالت‌محور در عرصه‌های مختلف زندگی فردی و اجتماعی کارایی دارد؛ اگر این رویکرد در نظام تربیتی حاکم باشد، افراد شایسته، مسئولیت‌پذیر، پاسخگو و پرورش افراد متعهد در جامعه تربیت خواهند یافت و در نتیجه کاربرد اصلی آن که رفاه جمعی است حاصل خواهد شد؛ البته کاربردهای رویکرد عدالت‌محور اسلامی منحصر به این موارد نیست و می‌تواند صفات دیگری را نیز تبیین نمود و در اینجا در دو حوزه کلان فردی و اجتماعی تقسیم شده است:

۱. در حوزه فردی

مهمترین کارکردهای تربیتی عدالت‌محور اسلامی در حوزه فردی، تحصیل لیاقت و شایستگی است؛ نظام تربیتی عادلانه زمینه را برای شایستگی افراد و متریبان فراهم می‌کند. توانایی فردی در مدیریت اجتماعی اهمیت زیادی دارد؛ شخصی که مهارت، دانش و شایستگی‌های عمومی را داشته باشد، وظیفه بهتر و نقش اثرگذارتری در جامعه خواهد داشت. شایستگی ترکیبی از مهارت‌ها، دانش و نگرش‌های مورد نیاز برای انجام یک نقش اثر بخش تعریف شده است. ضرورت داشتن شایستگی برای تصدی هر مسئولیتی و اشتغال به هر شغلی به دلیل قدرت و توانایی‌ها که به دارنده آن می‌بخشد همواره مورد تأکید اسلام بوده است چراکه از نظر اسلام مسئولیت و شغل امانت است و باید به شایستگان سپرده شود (مهرابی، ۱۳۹۳: ۲۱۶). در قرآن کریم بحث امانت و عدالت در کنار هم مطرح شده و هر دو در مورد شایستگی و اهلیت فردی تأکید می‌کنند؛ یکی امانت در کار و امور اجتماعی و دومی در باره بحث فقه قضایی است که قاضی حکم را باید بر اساس عدالت بین متخاصمین انجام دهد. «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ» (نساء: ۵۸). چنانچه ملاحظه می‌شود دستور به امانت داری و اجرای عدالت نیازمند اهلیت و شایستگی است و هرکسی نمی‌تواند چنین اموری را بر عهده گیرد.

توجه به لیاقت و شایستگی، معیاری پذیرفته شده در بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته است؛ یعنی افراد قبل از ورود به کار، براساس فراگیری دانش و فنون لازم، توانایی انجام وظایف در سازمان اجتماعی را دارند.

در کشورهای پیشرفته، افراد در نهادها و سازمان‌ها به این دلیل برای پست‌های مورد نظر انتخاب می‌شوند که از فیلترهای شایستگی عبور نموده و قابل اعتماد باشند؛ یعنی در سازمان امور استخدامی، شایستگی‌های لازم را برای پست‌های مختلف داشته باشند. برای نمونه اگر فردی علاقه به پست مدیرکلی آموزش و پرورش داشته باشد می‌بایست پانزده سال در پست‌های مختلف آن وزارتخانه فعالیت داشته باشد تا مشکلات و گوشه‌های پنهان و آشکار بخش آموزش و پرورش را بشناسد و بعد از طی مراحل مختلف به این پست دست پیدا کند، هرچند در عمل چنین کاری با دشواری روبرو است (الوانی و دیگران، ۱۳۸۹: ۱۲۱). شایسته‌سالاری یکی از کاربردهای تربیتی است و در رویکرد اسلامی عدالت‌محور زمینه تربیت افراد شایسته و با لیاقت فراهم می‌گردد و به‌نظر می‌رسد در جامعه اسلامی رویکرد نظام آموزشی عادلانه است که می‌تواند زمینه چنین افرادی را در جامعه و در عرصه‌های مختلف زندگی اجتماعی فراهم کند.

در برخی آیات قرآن کریم شایستگی با عناوین قدرت جسمی و توانایی علمی تبیین گردیده است: «پیامبرشان به آنها گفت: خداوند طاوت را برای زمامداری شما مبعوث کرده است، گفتند: چگونه او بر ما حکومت کند، با اینکه ما از او شایسته‌تریم، و او ثروت زیادی ندارد، گفت خدا او را بر شما برگزیده و او را در علم و جسم وسعت بخشیده است. خداوند ملکش را به هرکسی بخواهد، می‌بخشد و احسان خداوند وسیع (لیاقت انسانها برای منصبها) و آگاه است» (بقره، ۲۴۷). توانمندی علمی و جسمی قابل

پرورش و پیشرفت است و بدون تردید شکوفایی این ابعاد انسانی در الگوی نظام تربیتی عدالت‌محور به خوبی قابل تحقق است مشروط بر اینکه این امور مورد توجه کارگزاران آموزشی قرار گیرند و در نتیجه افراد شایسته و با لیاقتی در جامعه تحویل داده و تربیت خواهند شد.

۲. در حوزه اجتماعی

کارکردهای تربیتی عدالت اسلامی در حوزه اجتماعی تعهد، مسئولیت‌پذیری و رفاه اجتماعی است؛ نظام تربیتی کمک می‌کند تا افراد و متربیان متعهد و مسؤول، تربیت یابند و برابند آن رفاه و آسایش جامعه است. از آثار تربیتی الگوی عدالت‌محور اسلامی در حوزه اجتماعی پرورش نیروی متعهد است. تعهد و احساس مسئولیت امری درونی است که در سایه نظام تربیتی عادلانه حاصل می‌شود؛ وقتی مطلوبیت تعهد در وجود آن‌ها رشد کند، می‌توانند در زندگی اجتماعی متعهدانه عمل کنند.

تعهد یا وفای به معاهدات اخلاقی، مدیریتی و اجتماعی از کارکردهایی الگوی عدالت اسلامی است؛ زیرا وفای به عهد به‌ویژه در معاملات و مباحث فقهی یکی از نیازهای اساسی و بنیادی جامعه توسعه یافته به حساب می‌آید تا هر مدیری با تعهد و صداقت در کار خویش مسئولیت اجتماعی خود را انجام دهد. یکی از سفارش‌های مهم اسلام وفای به عهد است که در دو حوزه دینی و انسانی مطرح می‌شود (خلیلیان اشکذری و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۶۹). قرآن کریم در باره تعهد انسان‌ها می‌فرماید: «أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَبْنَیْءَ آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ»؛ آیا با شما عهد نکردم ای فرزندان آدم که شیطان را نپرستید که او برای شما دشمن آشکار است (یس، ۶۰).

تعهد انسان حاکی از احترام و حساسیت وی به حقوق دیگران است و کاربردها و آثاری زیادی دارد؛ اعتماد دیگران را جلب نموده و اعتبار اجتماعی انسان افزایش می‌یابد و در نتیجه سبب ترویج این ویژگی در جامعه می‌گردد و نیز تعهد در امور، نظم و ترتیب را بر زندگی انسان‌ها حاکم می‌سازد؛ زیرا کسی که پیمان داشته باشد تلاش می‌کند تا کارهایش را خوب تنظیم کند. علاوه بر آن، تعهد موجب می‌شود که انسان در تصمیم‌گیری‌های خود دقت لازم را داشته باشد و اگر کاری از عهده‌شان بیرون است خودداری خواهد نمود. بدین ترتیب پابندی مسؤلان در نظام اسلامی به وفا و پیمان خویش تأثیر اساسی در جلب اعتماد مردم دارد؛ زیرا اگر مردم به کارگزاران اجتماعی خویش اعتماد داشته باشند، آنان در اجرای برنامه‌های گوناگون اجتماعی یاری خواهند نمود. چنانچه اگر کارگزاران و مدیران حکومت با عمل نکردن به تعهد خود سبب بی‌اعتمادی مردم شوند، افزون بر محرومیت، حمایت مردمی کاسته خواهد شد و با اعتراض‌ها و مخالفت‌های روبرو خواهند شد (خلیلیان اشکذری و دیگران، ۱۳۹۳: ۳۷۳-۳۷۲). انسان‌ها دارای اراده و اختیارند و می‌توانند هدف‌های را با اختیار خود انتخاب کنند. به‌دلیل اراده آگاهانه ضرورت دارد نسبت به انتخاب خود پاسخگو باشد. اختیار آدمی در تعلیم و تربیت اسلامی، مستلزم آن است که احساس مسئولیت و پاسخگو بودن نسبت به چرایی عمل خود در فرد تحقق یابد. اصل مسئولیت و پاسخگوی بدلیل تجویزی بودن شان حاکی از آن است که باید فرد در جریان آموزشی نسبت به مقاصد که در نظر گرفته شده و اعمالی که برای نیل به آن‌ها انجام می‌دهد احساس مسئولیت کند و پاسخگو باشد. براین اساس فعالیت‌های آموزشی به گونه‌ای سامان یابد که در فرد احساس مسئولیت نسبت به مقاصد مورد نظر وی و اتخاذ وسایل برای نیل به آن‌ها به‌وجود آید (باقری، ۱۳۸۹: ۱/ ۱۶۳)؛ یعنی مسئولیت‌پذیری توأم با پاسخگویی است؛ وقتی فردی به عنوان کارگزاران اجتماعی سیاسی مسئولیتی را می‌پذیرد در برابر رفتار و اعمال خود باید پاسخگو باشد.

در منابع اسلامی شخصی که متصدی امور مردمی است، ضرورت دارد گفتار و رفتار خویش را به گونه‌ای تنظیم کند تا موجب خسران الهی نگردد؛ به عبارت دیگر چنین افرادی علاوه بر اینکه باید پاسخگویی اعمال خویش در برابر مردم باشند، به این باور رسیده باشند که در برابر خداوند نیز دارای مسئولیت هستند و از رفتار و اعمال شان سوال خواهد شد.

در روایتی از پیامبر اسلام ﷺ است که می‌فرماید: «كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ» (مجلسی، ۱۳۶۸: ۷۲/ ۳۸)؛ هرچند این روایت به لحاظ سند مرسله است؛ اما به لحاظ دلالت مسئولیت انسان را در قبال دیگر افراد جامعه به صورت یک رجحان عام بیان می‌کند و می‌فرماید همه شما رعایت کننده مسؤل نسبت به رعیت‌تان هستید؛ لذاست که همه افراد جامعه نسبت به همدیگر

باید احساس مسئولیت کنند و اگر در تحول نظام اجتماعی به چنین حقایقی منتهی شود از منظر اسلام توسعه و پیشرفت حاصل خواهد شد (سیاهپوش، ۱۳۹۲: ۹۱). مسئولیت و تعهد در برابر اجتماع، انسان را وادار می‌کند تا به وظیفه خویش عمل کند. اگر کسی در هر جای که هست و هر مقامی که دارد با مسئولیت و صداقت کار کند، جامعه به سمت تحول و توسعه پیش خواهد رفت و به شادابی و طراوت می‌رسد (سیدباقری، ۱۳۸۷: ۱۳۵).

در مباحث فقهی نیز مسئولیت‌پذیری تبیین گردیده است. براساس آیه وقایه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ نَارًا» (تحریم، ۶) مهمترین تکلیف برای تربیت نسل جدید جامعه و خانواده و پشتوانه محکمی برای مسئولیت‌های والدین به حساب می‌آید (اعرافی، ۱۳۹۵: ۲۳). براساس این آیه همه مکلفان اعم از مردان و زنان نسبت به جامعه و خانواده مسئولیت صیانتی دارند و واجب است زمینه نجات از آتش دوزخ را فراهم سازند (همان: ۲۷).

بنابراین پاسخگویی ناشی از اصل مسئولیت‌پذیری است؛ کسی که با این احساس، عهده‌دار کارهای مدیریتی و تربیتی جامعه می‌گردد مستلزم آن است که از نظر فکری و رفتاری در برابر تمام خدمات خویش برای مردم و خداوند پاسخگو باشد و روزی از او حساب‌رسی خواهد شد. با این رویکرد اگر نظام آموزشی توانست اشخاصی را این گونه تربیت نمود که احراز و تصدی مسئولیت اجتماعی مبتنی بر پاسخگویی است، لغزش‌ها و خطاها در انجام امور اجتماعی تقلیل پیدا خواهد نمود. براین اساس است که الگوی نظام آموزشی عدالت‌محور گزینه مناسبی برای پرورش افراد پاسخگو و مسئولیت‌پذیر خواهد بود؛ یعنی برنامه‌ریزی و رفتار عادلانه در محیط تربیتی، مساوی است با مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی در برابر جامعه و مردم.

یکی از کارکردهای تربیتی رویکرد عدالت‌محور اسلامی تأمین رفاه جامعه است رفاه اجتماعی در حقیقت یکی از عناصر توسعه اجتماعی است که با چگونگی شیوه زندگی افراد جامعه ارتباط تنگاتنگی دارد و در ابعاد عینی بیشتر ناظر بر بالا بردن سطح زندگی عمومی از طریق ایجاد شرایط مطلوب و بهینه در زمینه فقرزدایی، تغذیه، بهداشت، مسکن، اشتغال، آموزش و پرورش و چگونگی گذراندن زندگی بهتر می‌باشد؛ به عبارت دیگر رفاه اجتماعی افزایش ظرفیت نظام و ساختار اجتماعی، نهادها، خدمات و سیاست بهره‌گیری از منابع برای سطوح زندگی بهتر و مطلوب‌تر خواهد بود و شرایط توزیع عادلانه درآمدها و فرصت‌ها برای مردم فراهم گردیده و پذیرش حقوق همدیگر و رفع تبعیض و ایجاد فضای مناسب محقق خواهد شد (الوانی، ۱۳۸۹: ۱۷).

بنابراین رفاه اجتماعی یا همان توسعه به صورت پایدار به معنای فرایندی است که روابط متقابل میان همسازی سرمایه، رشد دولت، گسترش آموزش و پرورش در کنار رشد عقلانیت فرهنگ سیاسی، وفاق و مشارکت عمومی، نهادینگی سیاسی، توانایی نظام سیاسی در تأمین نیازهای عمومی، تساهل و مدارای سیاسی همه جانبه، تقویت ارزش‌ها، کاهش فقر، افزایش رفاه عمومی، افزایش یکپارچگی اجتماعی، عدالت اجتماعی، برابری همگانی در برابر قانون و مراعات حقوق اقلیت‌ها را در بر می‌گیرد (طاهری، ۱۳۸۷: ۳-۲). در رویکرد اسلامی رفاه اجتماعی به واسطه اجرای عدالت در امور مختلف زندگی افراد جامعه قابل تبیین است؛ نمونه آن، دوران حکومت امام علی علیه السلام است، الگوی کامل حاکمیت عدالت آن حضرت این حقیقت را آشکار می‌سازد که آسایش اجتماعی در سایه عدالت تحقق پیدا می‌کند.

نمونه رفاه اجتماعی در زبان امام علی علیه السلام چنین بیان شده است: «مَا أَصْبَحَ بِالْكُوفَةِ أَحَدٌ إِلَّا نَاعِمًا إِنْ أَذْنَاهُمْ مَنَزَلَهُ لِأَكْلِ الْبُرِّ وَ يَجْلِسُ فِي الظِّلِّ وَ يَشْرَبُ مِنْ مَاءِ الْفَرَاتِ» (مجلسی، ۱۳۶۸: ۴۰/۳۲۷)؛ کسی در کوفه نیست که در رفاه به سر نبرد، حتی پایین‌ترین افراد نان گندم می‌خورند و سرپناه دارند و از آب فرات می‌آشامند. در زمان حکومت امام علی علیه السلام حداقل رفاه اجتماعی فراهم نمودن وسایل زندگی از قبیل تغذیه و مسکن بوده است. در کنار اینها مراعات عدالت اجتماعی و حمایت از مظلومین و رعایت حق و حقوق متقابل حاکم و مردم در زمان زمامداری آن حضرت چنانکه در خطبه سی و چهار نهج‌البلاغه آمده است، تثبیت شده است. اگر این موارد در زمان حاضر مقایسه گردد نوعی از توسعه اجتماعی است که منجر به رفاه عمومی می‌گردد.

بنابراین یکی از کارکردهای شاخصه‌های عدالت اسلامی رفاه اجتماعی است؛ یعنی رفاه اجتماعی در سایه نظام آموزشی عدالت‌محور و تربیت انسان‌های عادل امکان‌پذیر است. وقتی عدالت در امور زندگی افراد جامعه اجرا گردد رضایت اجتماعی، رفاه

و خشنودی مردم را به دنبال خواهد داشت و کسی احساس نمی‌کند حق و حقوق شان مراعات نگردیده و یا ظلمی در حق او شده است. رضایت و تأمین حقوق مردم نوعی آسایش و رفاه معنوی و مادی را به ارمغان می‌آورد.

بحث

عدالت در میان اندیشمندان بشری بسیار مهم و ارزشمند است، اما یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که عدالت در رویکرد اسلامی هدفمندانه و از سازمان یافتگی مناسب‌تری برخوردار است؛ یعنی آموزه‌ها و سفارش‌های قرآنی و روایی شاخص‌های را تبیین می‌کند که مفهوم و معنای روشنی از عدالت به‌دست می‌آید. باتوجه به جنبه‌ها و ابعاد مختلف رویکرد عدالت‌محوری اسلامی، مهمترین شاخصه‌های این رویکرد، هدفمندی، هدایت‌گری، قانون‌مداری و جامع‌نگریند؛ هدف از عدالت در جامعه رسیدن به نقطه مطلوب و برابری مردم است و در ویژگی دیگر، با توجه به اینکه عدالت الهی و هدف از بعثت پیامبران اقامه قسط و تساوی در جامعه است، اقتضا می‌کند که همراه عدالت جهت‌دهندگی و هدایت‌گری هم باشد تا عدالت در جامعه تحقق پیدا کند. شاخصه دیگر، قانون‌مداری است؛ اگر قانون عادلانه در جامعه حاکم باشد همگان احساس رضایت خواهند نمود و در نهایت افرادی تربیت می‌شوند که از جامع‌نگری مادی و معنوی به‌صورت عادلانه برخوردارند و برونداد آن، پرورش افراد شایسته، مسئولیت‌پذیر و متعهد خواهند بود که به واسطه آن رفاه اجتماعی حاصل می‌گردد.

شاخص‌های مطرح شده نشان می‌دهد عدالت‌محوری اساس و پایه به حساب می‌آید؛ نظام تعلیم و تربیتی که مبتنی بر عدالت باشد زمینه تبعیض و نابرابری‌های اجتماعی که همواره چالش‌زا و مشکل‌آفرین در میان مردم بوده است، از بین خواهد رفت و جامعه در سایه آن پیشرفت و توسعه پیدا خواهد نمود.

نتیجه‌گیری

در مجموع نتایج و نکاتی را می‌توان در مدل عدالت‌محوری اسلامی در نظام اجتماعی و تربیتی با ویژگی‌های که دارد، بیان نمود:

۱. چنانکه از منابع اسلامی و دیدگاه‌هایی اندیشمندان مسلمان استفاده گردید، عدالت در اسلام یک تاکتیک موقت نیست؛ بلکه عنصر مؤثر بنیادین، هدف‌مندانه و هدایت‌گرانه در توسعه و پیشرفت جامعه مسلمان است؛ اگر چه عناصری مانند عقلانیت، کرامت و علم‌آموزی در تعلیم و تربیت با اهمیت‌اند؛ اما پایه و اساس نظام تربیتی اسلامی عدالت است، در سایه تساوی و برابری، زمینه درک عقلانی متوازن و متعادل، تکریم شخصیت و تعلیم و تربیت بدست می‌آید. در مقابل تبعیض و بی‌عدالتی، موجب تضعیف استعدادها، استخدام علم در اختیار برخی توانمندان، مانع رشد عقلانی و علمی عمومی و سبب از هم پاشیدگی انسجام اجتماعی است.

۲. شاخص‌های تربیتی عدالت‌محور در رویکرد اسلامی هدف‌مندانه است و در پاسخ به نیازهای راهبردی کلی جامعه اسلامی می‌پردازد. هدایت‌گری به‌عنوان ابزار نرم نیازهای ارشادی را پاسخ داده و جامعه را در مسیر رشد جهت می‌دهد. قانونمداری به‌عنوان ابزار سخت ضامن صیانت و حفاظت حق و حقوق اجتماعی است.

۳. کارکردهای تربیتی عدالت‌محور اسلامی اعم از حوزه فردی و اجتماعی است؛ پرورش افراد با لیاقت و کاردان امری فردی است که مهارت‌ها و قابلیت‌های لازم را در فرد پرورش میدهد؛ اما پرورش انسان‌های متعهد و مسئول از کارکردهای اجتماعی و برابری آن رفاه جمعی است.

۴. شرط اساسی ارتقاء وضعیت جامعه طی مدارج کمال اجتماعی، پرورش افراد متعادل، تأمین نیازها و رفاه دنیوی و سعادت اخروی است؛ تحقق سعادت و رفاه برای عموم افراد جامعه از فقیر و غنی از هر قوم و نژاد و نیز ارتقاء جایگاه فرهنگی، علمی و

انسجام اجتماعی جامعه، در شرایط عادلانه اجتماعی و توزیع برابر امکانات در نظام تعلیم و تربیت ممکن است؛ زیرا ویژگی برجسته کمال انسان در این دنیا وجه اجتماعی آن است؛ یعنی کمال انسان در این دنیا به صورت قابل توجهی در کنار همدیگر صورت می‌پذیرد و جنبه اجتماعی دارد و تعلیم و تربیت ابزار فکری، فرهنگی و عملیاتی تحقق عناصر نرم و سخت عدالت اجتماعی است.

۵. عدالت در منابع فقهی بسیار برجسته مطرح گردیده است؛ به اعتقاد برخی قاعده عدالت در ابواب فقه بخصوص در مسایل اجتماعی آن چنان کارایی دارد که بر تمام احکام اولیه حکومت دارد (الهی خراسانی، ۱۳۹۲: ۲۸)؛ بنابراین در نگاه فقهی، عدالت جایگاه برجسته دارد؛ همانگونه که در مواردی به آیات و روایات ناظر به این موضوع استدلال شد و حکم فقهی الزامی در حد وجوب، از آن‌ها استفاده شد. افزون بر این، قاعده عدالت در ابواب فقه بخصوص در مسائل اجتماعی از گستره وسیعی برخوردار است که بر تمام احکام اولیه حکومت دارد. این تأکید و اهتمام در آموزه‌های اسلامی اگر ناظر به مسائل تربیتی در نظر گرفته شود، برآیند آن نظام تربیتی عدالت‌محور است که در حوزه زندگی فردی، انسان لایق و شایسته پرورش می‌دهد و در عرصه زندگی اجتماعی نیروهای متعهد و مسئولیت‌پذیر تربیت می‌شود که به رفاه اجتماعی منجر می‌شود.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

این پژوهش کد اخلاق را به شماره از کمیته اخلاق دانشکده/دانشگاه دریافت کرده است. نویسندگان اصول اخلاقی را در انجام و انتشار این پژوهش علمی رعایت نموده‌اند و این موضوع مورد تأیید همه آن‌هاست.

مشارکت نویسندگان

جمع‌آوری داده‌ها: محمدحسن فیاض و مجید طرقي

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

سپاسگزاری

از داوران محترم به خاطر مطالعه متن حاضر و ارائه نظرهای ارزشمند ساختاری و علمی سپاسگزاری می‌شود.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی.
- نهج/البلاغه (۱۳۹۳)، مترجم: محمد دشتی، قم: مجمع جهانی اهل بیت.
- اعراف، علیرضا (۱۳۹۱)، فقه تربیتی، ج ۲، قم: مؤسسه فرهنگی اشراق و عرفان.
- اعراف، علیرضا (۱۳۹۵)، تربیت فرزند با رویکرد فقهی، قم: مؤسسه اشراق و عرفان.
- الهی خراسانی، علی (۱۳۹۲)، قاعده فقهی عدالت، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی استان قدس رضوی.
- بازرگان، عباس (۱۳۹۱)، ارزشیابی آموزشی، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، چاپ دهم.
- باقری، خسرو (۱۳۸۹)، درآمدی بر فلسفه تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران، ج ۱، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- بناری، علی همت (۱۳۸۳)، تعامل فقه و تربیت، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- جاویدی کلاته جعفرآبادی، طاهره (۱۳۸۸)، فلسفه تربیتی دموکراتیک: مبانی، اصول و روشهای آموزش و پرورش، مشهد: آستان قدس رضوی، شرکت به‌نشر.
- جمعی از نویسندگان (۱۳۹۲)، مجموعه مقالات همایش ملی الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت، ج ۱، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- حسینی، سیدرضا (۱۳۹۴)، الگوهای تأمین اجتماعی از دیدگاه اسلام و غرب، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- خلیلیان اشکذری، محمدجمال و همکاران (۱۳۹۳)، معیارها و شاخص‌های پیشرفت انسانی از دیدگاه اسلام، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- رالز، جان (۱۳۹۳)، نظریه‌ای در باب عدالت، مترجم: مرتضی نوری، تهران: نشرمرکز، چاپ اول.
- رجبیان، منصور و دیگران (۱۳۸۹)، تربیت اجتماعی سیاسی از منظر قرآن و نهج‌البلاغه، قم: جامعه‌المصطفی‌العالمیه.
- سیاهپوش، امیر (۱۳۹۲)، الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت از منظر رهبر معظم انقلاب اسلامی، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- سیدباقری، سیدکاظم (۱۳۸۷)، راهکارهای عدالت اجتماعی در نظام اسلامی، تهران: کانون اندیشه جوان.
- سیدقطب، بن ابراهیم شاذلی (۱۴۱۲ق)، فی ظلال القرآن، ج ۴، قاهره و بیروت: دارالشرق.
- طاهری، محمد (۱۳۸۷)، مترجم: محمدطاهری، توسعه در اندیشه و عمل، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- طباطبایی سید محمد حسین (۱۴۱۷ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم - قم.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۴)، ترجمه تفسیرالمیزان، ج ۱، ترجمه: سیدمحمدباقر همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- طبرسی ابوعلی، فضل بن حسن (۱۳۷۷)، ترجمه تفسیرجامع الجوامع، ترجمه: گروه مترجمان، مشهد: انتشارات استان قدس رضوی.
- علم‌الهدی، جمیل (۱۳۹۱)، نظریه اسلامی تعلیم و تربیت (مبانی آموزش رسمی)، تهران: دانشگاه امام صادق.
- فیض کاشانی، محمدبن مرتضی (۱۴۰۶ق)، الوافی، ج ۲۰، اصفهان: مکتبه الامام امیرالمؤمنین علی.
- کلینی، محمد (۱۳۶۳)، اصول کافی، ج ۲، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- گروهی از نویسندگان؛ زیر نظر محمدتقی مصباح یزدی (۱۳۹۱)، فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی، تهران: مؤسسه فرهنگی مدرسه برهان.
- مجلسی، محمدباقر (۱۳۶۸)، بحارالانوار، ج ۷۲، لبنان - بیروت: داراحیاء التراث العربی.

- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق)، *بحار الانوار*، ج ۷۵، لبنان - بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۰)، *سیری در نهج البلاغه*، تهران: انتشارات صدرا.
- الوانی، سیدمهدی و دیگران (۱۳۸۹)، *مدیریت توسعه*، تهران: انتشارات صفار - اشراقی.
- مهرابی، امیرحمزه (۱۳۹۳)، *توانمندسازی منابع انسانی در نظام ارزشی اسلام*، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و بنیاد پژوهش‌های اسلامی استان قدس رضوی.

References

- The Holy Quran, translation by Ayatollah Makarem Shirazi(in Arabic)
- Nahj al-Balagha (۲۰۱۴), *translator: Muhammad Dashti*, Qom: Majma ahle-bait (in Arabic)
- Arafi, Alireza (۲۰۱۲), *Educational Jurisprudence*, Vol. ۲, Qom: Eshragh va Arafan Cultural Institute(in Persian)
- Arafi, Alireza (۲۰۱۶), *Child Upbringing with a Jurisprudential Approach*, Qom: Eshragh va Arafan Institute(in Persian)
- Alahi Khorosani, Ali (۲۰۱۳), *The Jurisprudential Rule of Justice*, Mashhad: Research Foundation of Islamic Studies of Astan Qods Razavi(in Persian).
- Bazorgan, Abas (۲۰۱۲), *Educational Evaluation*, Tehran: Organization for Studying and Compiling University Humanities Books (SAMT), Center for Research and Development of Humanities, ۱۰th Edition(in Persian).
- Baghari, Khosro (۲۰۱۰), *An Introduction to the Philosophy of Education in the Islamic Republic of Iran*, Vol. ۱, Tehran: Scientific and Cultural Publications Company(in Persian)
- Banari, Ali hemmat (۲۰۰۴), *The Interaction of Jurisprudence and Education*, Qom: Publications of the Educational and Research Institute of Imam Khomeini(in Persian)
- Javidi Kalateh Jafarabadi, Tahireh (۲۰۰۹), *Democratic Educational Philosophy: Foundations, Principles, and Methods of Education and Training*, Mashhad: Astan Qods Razavi, Behenashr Company(in Persian)
- Compiled by a Group of Writers (۲۰۱۳), *Collection of Articles of the National Conference on the Islamic-Iranian Progress Model*, Vol. ۱, Tehran: Publications Organization of the Institute for Islamic Culture and Thought(in Persian)
- Hosani, Seyed Reza (۲۰۱۵), *The Model of Social Security from the Perspective of Islam and the West*, Qom: Research Institute of Hawzah and University(in Persian)
- Khlilianashkezari, Mahmadjomal and Collaborators (۲۰۱۴), *Criteria and Characterization of Human Development from the Islamic Perspective*, Qom: Publications of the Educational and Research Institute of Imam Khomeini(in Persian)
- Rawls, John (۲۰۱۴), *Theories about Justice*, *translator: Morteza Nouri*, Tehran: Markaz Publishing, ۱st Edition(in Persian)
- Rajabian, Mansur and Others (۲۰۱۰), *Socio-Political Education from the Perspective of the Quran and Nahj al-Balagha*, Qom: Jami'at al-Mustafa al-'Alamiyyah(in Persian)
- Siyapush, Amir (۲۰۱۳), *The Islamic-Iranian Progress Model from the Perspective of the Supreme Leader of the Islamic Revolution*, Tehran: Islamic Revolution Publications(in Persian).
- Seyed Baghari, Seyed Kazem (۲۰۰۸), *Approaches to Social Justice in the Islamic System*, Tehran: Young Thought Center(in Persian)

- Seyyed Qutb, Ibrahim Shazeli (۱۹۹۰), *Fi Zilal al-Quran*, Vol. ۴, Beirut: Dar al-Shorouq(in Arabic)
- Tahiri, Muhammad (۲۰۰۸), *translator: Muhammad Tanpari, Development in Thought and Action*, Tehran: Research Institute of Cultural and Social Studies(in Persian)
- Tabatabai, Sayyid Muhammad Hosayn (۱۹۹۵), *Al-Mizan fi Tafsir al-Quran*, Islamic Publications Office of the Society of Teachers of the Hawzah of Qom – Qom, ۵th Edition(in Arabic)
- Tabatabai, Muhammad Husayn (۱۹۹۵), *Translation of Tafsir al-Mizan*, Vol. ۱, translator: Sayyid Muhammad Baqir Hamadani, Qom: Islamic Publications Office of the Society of Teachers of the Hawzah of Qom(in Arabic)
- Tabarsi Abu Ali, Fazl ibn Hasan (۱۹۹۸), *Translation of Tafsir Jami' al-Jawami'*, translator: Group of Translators, Mashhad: Publications of Astan Qods Razavi(in Arabic)
- Almolahda, Jamileh (۲۰۱۲), *Islamic Theory of Education (Foundations of Formal Education)*, Tehran: Imam Sadegh University(in Persian)
- Feyz Kashani, Muhammad Ibn Murtaza (۱۹۸۴), *Al-Wafi*, Vol. ۲۰, isfahan: Maktabat Al-Imam Amir al-Mu'minin Ali(in Arabic)
- Kulayni, Muhammad (۱۹۸۴), *Usul al-Kafi*, Vol. ۲, Theran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah(in Arabic)
- Compiled by a group of writers; under the supervision of Muhammad Taqi Misbah Yazdi (۲۰۱۲), *Islamic Philosophy of Education*, Theran: Madreseh Barehan Cultural Institute(in Persian)
- Majlisi, Muhammad Baqir (۱۹۸۹), *Bihar al-Anwar*, Vol. ۲۲, Lebanon – Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi(in Arabic)
- Majlisi, Muhammad Baqir (۱۹۸۱), *Bihar al-Anwar*, Vol. ۲۵, Lebanon – Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi(in Arabic)
- Mehrabi Amiramza(۲۰۰۳) *Empowering human resouces in the Islamic value system* qom: Astan qods razavi(in Persian).